

ЭКОЛОГИК ҶИЙНЛАР ОРҚАЛИ МАКТАБГАЧА ЁШДАГИ БОЛАЛАРНИНГ КОГНИТИВ ФАОЛИЯТИНИ РИВОЖЛАНТИРИШ

<https://doi.org/10.53885/edinres.2022.10.10.026>

Астанақулова Манзура Бўрибоевна,
Мактабгача таълим назарияси кафедраси ўқитувчиси,
Термиз давлат педагогика институти

Резюме: Мақолада «когнитив фаолият» ва «экологик таълим» тушунчаларининг моҳияти кўриб чиқилади. Экологик ўйинлар орқали мактабгача ёшдаги болаларнинг когнитив фаолиятини ривожлантиришнинг назарий жиҳатлари очиб берилган.

Калит сўзлар: когнитив, экологик, фаолият, ўйин, мактабгача ёшдаги бола.

Ҳозирги вақтда инсондан нафақат билимга эга бўлиш, балки бу билимларни мустақил равишда олиш ва у билан ишлаш қобилияти ҳам талаб қилинади. Шунинг учун болаларнинг когнитив фаолиятини ривожлантириш муаммоси жуда долзарбдир. Боланинг атрофидаги дунёни билиш қобилияти фаолликни таъминлайди, чунки бу муҳим шарт ва билиш воситасидир.

Табиатан мактабгача ёшдаги болалар фаол бўлишади. Катталарнинг вазифаси бу истакни ривожлантиришдир. Болаларнинг фаолияти қанчалик тўлиқ ва ранг-баранг бўлса, бола учун қанчалик муҳим бўлса, унинг ривожланиши шунчалик муваффақиятли бўлади. Бироқ, шуни ёдда тутишимиз керакки, ҳар бир фаолият ривожланмайди. Болани унинг қизиқишлари, эҳтиёжлари ва имкониятларига, маълум бир ёш давридаги шахсий ўсиш хусусиятларига мос келадиган вазифаларни бажартириш орқали ривожлантириш муҳим. Мактабгача ёшдаги бундай фаолият, ўйин фаолиятидир.

Ўйин боланинг воқеликни билишининг ўзига хос воситасидир. Айнан ўйин болаларнинг қизиқишини қондиришга имкон беради, болани атрофдаги дунёнинг фаол ривожланишига жалб қилади, унга объектлар ва ҳодисалар ўртасидаги алоқаларни билиш усуларини ўзлаштиришга ёрдам беради. Дидактик ўйин масаланинг моҳиятини яхшироқ тушунишга, билимларни аниқлаштиришга ва шакллантиришга ёрдам беради. Ўйинлар билимларни ўзлаштиришнинг турли босқичларида қўлланилиши мумкин: янги материални тушунтириш, уни мустақамлаш, такрорлаш, назорат қилиш босқичларида. Ўйин бизга кўпроқ болаларни фаол когнитив фаолиятга киритиш имконини беради. «Илк қадам» дастурининг таълим вазифаларини ҳам, когнитив фаолликни ошириш вазифаларини ҳам тўлиқ ҳал қилиши ва мактабгача ёшдаги болаларнинг когнитив қизиқишларини ривожлантиришда

асосий қадам бўлиши керак .

Дидактик ўйинларнинг асосий хусусияти уларнинг номи билан белгиланади: бу таълим ўйинлари. Улар боланинг ривожланишига ҳисса қўшади. Когнитив фаолият, таълимнинг асоси бўлган интеллектуал операцияларга имконият яратади. Аммо бола ўйинга ўзига хос бўлган ўқув вазифаси билан эмас, балки фаол бўлиш, ўйин ҳаракатини бажариш, натижаларга эришиш, ғалаба қозонишга жалб қилинади. Бироқ, агар ўйин иштирокчиси ўқув вазифаси билан белгиланадиган билимларни, ақлий операцияларни ўзлаштирмаса, у ўйин ҳаракатларини муваффақиятли бажара олмайди. Ёш болаларни улар учун қизиқарли бўлган фаол ҳаракатлар орқали ўргатиш қобилияти дидактик ўйинларнинг ўзига хос хусусияти ҳисобланади .

Дидактик ўйинларни ўтказишда қуйидаги тамойилларга таяниш керак: изчиллик, ривожлантирувчи таълим, мавжудлик, болаларнинг етакчи фаолиятига таяниш принципи.

Экологик мазмундаги дидактик ўйинлар, шунингдек, экскурсиялар ва мақсадли сайрларда, болаларни катталар меҳнати билан таништиришда, уларни меҳнатга, табиатдаги фаолиятга ўргатишда, шунингдек, лойиҳалаш ва экспериментал фаолияти жараёнида амалга оширилиши керак.

Экологик йўналтирилган ўйинлардан фойдаланиш вазифалари:

- мактабгача ёшдаги болалар ўртасида экологик таълимни ривожлантиришга ҳисса қўшадиган ривожланаётган предметли-мақонли муҳитни яратиш ;
- ўйин фаолиятдан фойдаланган ҳолда мактабгача ёшдаги болаларнинг экологик маданияти даражасини ривожлантириш;
- табиатга муҳаббат ва унга ҳурмат туйғуларини ривожлантиришни давом эттириш.

Экологик мазмундаги дидактик ўйинлар болаларнинг инсон ва табиатнинг ўзаро таъсири, табиатдаги одамларнинг фаолияти, табиатдаги муносабатлар ҳақидаги ғояларини кенгайтиради, табиатга ҳиссий ва қадриятли муносабатни тарбиялашга, маданият кўникмаларини ривожлантиришга ёрдам беради.

Экологик дидактик ўйинларни шартли равишда гуруҳларга бўлиш мумкин .

- Ўсимлик ва ҳайвонот дунёсининг хилма-хиллиги билан танишиш учун ўйинлар.
- Табиат ҳодисалари билан танишиш учун ўйинлар.
- Табиатга ахлоқий муносабатни шакллантириш учун ўйинлар.

Энди биз ҳар бир гуруҳ болаларнинг когнитив фаоллигини ривожлантиришга ҳисса қўшадиган баъзи ўйинларга эътибор қаратамиз.

1. Ўсимлик ва ҳайвонот дунёсининг хилма-хиллиги билан танишишга йўналтирилган ўйинлар.

Болалар дидактик ўйинларни ўйнашни жуда яхши кўрадилар. Бу ўйинлар: «Ортиқчасини топ», «Белгиларни номланг...», «Бир сўз билан айтинг», «Ким қичқиради», «Яхшироқ айт», «Дарахт, гул, бута» .

«Қушлар, балиқлар, ҳайвонлар» ўйинида мен тўпни болага ташлайман ва «қуш» сўзини талаффуз қиламан, бунга жавобан у маълум бир тушунчани, масалан, «булфинч» ни олиши ва тўпни орқага ташлаши керак. Ёки аксинча, Ҳаво, Ер, Сув ўйинида мен тўпни болага ташлайман ва табиат объектини мушук деб атайман. масалан у менга жавоб бериши керак, бу «ҳаво», «сув», «ер», каби.

Ўйин «Кимнинг уруғлари?» болалар орасида ҳам машҳур.

Ўйин ўйнаш усули: болалар уруғлар тўпламини олиб, уларни тегишли мева ёки сабзавот картасига қўйишади.

Мен тўхталиб ўтмоқчи бўлган кейинги ўйин Топс - Роотс ўйини. Ушбу ўйин учун жуда кўп вариантлар мавжуд. Мен бир нечасига эътибор қаратаман.

Мақсад: болаларни қисмлардан бир бутун яшашни ўргатиш.

Дидактик материал: иккита ҳалқа, сабзавотларнинг расмлари.

Методология. Вариант 1. Иккита ҳалқа олинадиди (картондан кесилиши мумкин). Қизил ҳалқада озиқ-овқат учун илдизлари бўлган сабзавотларни, кўк ҳалқада эса тепаликлардан терилган сабзавотларни қўйинг.

Бола столга келади, сабзавотни танлайди, уни болаларга кўрсатади ва уни тўғри ҳалқага қўяди, нима учун сабзавотни айнан шу ерга қўйганини тушунтиради.

Вариант 2. Ўсимликларнинг тепалари ва илдизлари - сабзавотлар столда. Болалар икки гуруҳга бўлинган: тепалар ва илдизлар. Биринчи гуруҳнинг болалари тепаликларни, иккинчиси - илдизларни олишади. Сигналда болалар ўз жуфтини топадилар.

2. Табиат ҳодисалари билан таништириш учун ўйинлар.

Рангли сув, «Рангли қум» каби ўйинлар азалдан болалар томонидан яхши кўрилган. Уларда улар сувни бўёқлар, қум ва рангли бўр билан бирлаштириш жараёни билан танишадилар - бу эрда улар якуний натижага қизиқишнинг катта ривожланишини рағбатлантирадилар, чунки ранглар спектри максимал бўлиши мумкин.

Дидактик ўйинлар «Рассом нимани бузди», «Фасллар», «Бу содир бўлганда» фасл белгиларини, иқлим зоналарини аниқлайди.

Кейинги ўйинларга батафсил тўхталиб ўтаман.

Ўйин тошингизни топинг. Ҳар бир бола тўпламдан ўзига кўпроқ ёққан тошни танлайди (агар бу ўйин кўчада ўйналса, у уни топади, диққат билан текширади, рангини эслайди, сиртга тегади, кейин барча тошлар бирлаштирилади ва аралаштирилади; вазифа тошингизни топишдир).

Ўйин «Қор парчалари қаерда?»

Мақсадлар: сувнинг турли хил ҳолатлари ҳақидаги билимларни мустаҳкамлаш, хотирани, когнитив фаолликни ривожлантириш.

Болаларга сувнинг турли ҳолатлари тасвирланган карталар берилади: шаршара, дарё, кўлмак, муз, қор ёғиши, булут, ёмғир, бугъ, қор парчаси ва бошқалар. Столда тўрт фасл тасвирлари билан карталар мавжуд. Болалар ўз танловларини тушунтириб, тегишли фаслларга кўра карталарини жойлаштиришлари керак. Баъзи карталар бир неча фаслларга мос келиши мумкин.

Ўйин «Томчилар айлана бўйлаб юришади»

Мақсад: табиатдаги сув айланиши ҳақидаги билимларни мустаҳкамлаш.

Методология. Болаларни кичик ёмғир томчиларига айланишга таклиф қилинг. Ёмғир товушларига ўхшаш мусиқа, ўқитувчи сеҳрли сўзларни талаффуз қилади ва ўйин бошланади.

Ўқитувчининг айтишича, у Булутнинг онаси, йигитлар эса унинг томчилари, улар учун йўлга чиқиш вақти келди. Томчилар сакрайди, тарқалади, рақсга тушади. Томчилар ерга учиб кетишди... Келинг, сакраймиз, ўйнаймиз. Улар ёлғиз сакрашдан зерикишди. Улар бири-бирига ёпишиб, кичик қувноқ оқимларда оқарди. (Томчилар кўлларини ушлаб, оқим ҳосил қилади.)

Броокс учрашди ва катта дарёга айланди. (Оқимлар бир занжирда туташган.) Томчилар катта дарёда сузиб юради, саёҳат қилади. Дарё оқарди ва океанга оқиб чиқди (болалар думалоқ рақсга айланади ва айлана бўйлаб ҳаракатланади).

Томчилар океанда сузишди ва сузишди, кейин улар Булутнинг онаси уйга қайтишни буюрганини эсладилар. Ва шу пайт қуёш чиқди.

Томчилар ёруғ бўлиб, чўзилиб кетди (егилиб қолган томчилар кўтарилиб, кўлларини чўзади). Улар қуёш нурлари остида буғланиб, оналари Булутга қайтишди.

3. Табиатга ахлоқий муносабатни шакллантириш учун ўйинлар.

Ўйин «Табиатга ғамхўрлик қилинг»

Мақсад: табиий объектларни муҳофаза қилиш бўйича билимларни мустаҳкамлаш.

Биз жонли ва жонсиз табиат объектлари билан карталардан фойдаланамиз: ўсимликлар, қушлар, ҳайвонлар, одамлар, қуёш, сув ва бошқалар. Ўқитувчи расмлардан бирини олиб ташлайди ва болалар қолган тирик объектлар бўлмаса, нима бўлишини айтишлари керак. Ердаги яширин объект. Масалан: қушни олиб ташлайди - қолган ҳайвонлар билан нима бўлади, одам билан, ўсимликлар билан ва ҳоказо.

Ўйин «Агар улар ўрмондан ғойиб бўлишса нима бўлар эди...»

Мақсад: табиатдаги муносабатлар ҳақидаги билимларни мустаҳкамлаш.

Дидактик материал: ёввойи табиат объектлари билан карталар.

Методика: ўқитувчи ўрмондан ҳашаротларни олиб ташлашни

таклиф қилади :

Қолган аҳоли билан нима бўлади ? Агар қушлар ғойиб бўлса-чи? Агар резаворлар йўқолган бўлса-чи? Қўзиқоринлар бўлмаса-чи? Агар қуёнлар ўрмонни тарк этса-чи? Хулоса : маълум бўлишича, ўрмон ўз аҳолисини бир жойга тўплагани тасодиф эмас. Барча ўрмон ўсимликлари ва ҳайвонлари бир-бири билан боғланган. Улар бир-бирисиз қила олмайди.

«Тирик - жонсиз» ўйини

Мақсад: жонливажонсизтабиатҳақидагибилимларнимустаҳкамлаш.

Методика : ўқитувчи тирик ва жонсиз табиат объектларини номлайди. Агар бу ёввойи табиат объекти бўлса, болалар қўлларини силкитадилар, агар у жонсиз табиат объекти бўлса, улар чўқади.

Шуни таъкидлашни истардимки, биз болалар фаолиятининг ҳар хил турларини бирлаштириш тамойилини ҳисобга олган ҳолда экологик йўналишдаги дидактик ўйинлардан фойдаланамиз. Масалан , « Саватга конусларни тўплаш « ўйини болаларда математик фикрлашни шакллантиришга ёрдам беради - бола керакли миқдордаги объектларни ҳисоблайди, уларни ўлчам ва шакли бўйича таққослайди, вақт ва маконда ориентатсияни яхшилади («Нима биринчи, нима? кейин?»). Болалар фикрлашни, хулоса чиқаришни, умумлаштиришни ўрганадилар.

Юқоридагиларни умумлаштириб, ишонч билан айтиш мумкинки, экологик ўйинлар таълим ва ривожланишнинг кўплаб муаммоларини ҳал қилишга ёрдам беради. Улар мактабгача ёшдаги болаларнинг шахсий фазилатларини билиш фаолиятини шакллантиришда бебаҳо ёрдам беради, болаларнинг инсон ва табиат ўртасидаги ўзаро таъсири, табиатдаги одамларнинг фаолияти, табиатдаги муносабатлар тўғрисидаги ғояларини кенгайтиради, ҳиссий жиҳатдан тарбиялашга ҳисса қўшади. Шунингдек, болаларда табиатга қадрли муносабат, табиий муҳитни асраб-авайлаш каби хулқ-атвор маданияти кўникмалари ривожлантирилади.

Фойдаланилган манбалар рўйхати

1. Крилов Э. Ижодий шахс мактаби. Мактабгача таълим. 1992. № 7–11. 1993 йил. № 3; 1994 йил. Но 5, 10.
2. Матвеева Л. Бола дунёни билади // Мактабгача таълим. 2004. Но 8. 17-бет.
3. Николаева С. Н. Болалар боғчасида эколог. М., 2004. С. 91.
4. Когнитив қобилиятларни ривожлантириш / И. В. Дубровин томонидан таҳрирланган. М., 2003 йил.
5. Рйзҳова Н. Блок «Мен ва табиат» // Мактабгача таълим. 2004. Но 12. 24-бет.
6. Шустерман М., Шустерман З. Биз ўйлаймиз, ихтиро қиламиз, дунёни очамиз. М., 1996 йил.